

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

МАКАРЕНКО Петро Миколайович

УДК 338.431.433

**ОРГАНІЗАЦІЯ І ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ АДАПТАЦІЇ
АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ
ДО РИНКОВО - ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА**

08.06.02 - підприємництво, менеджмент та маркетинг

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Харків - 1999

Дисертацією є монографія.

Робота виконана в Дніпропетровському державному аграрному університеті
Міністерства АПК України.

Науковий консультант - доктор економічних наук, професор
Мельник Леонід Юхимович,
Дніпропетровський державний аграрний університет,
завідувач кафедри економічної теорії і економіки
сільського господарства.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, член-кор. УААН
Амбросов Володимир Якович,
Харківське відділення Інституту аграрної економіки
УААН, завідувач;

доктор економічних наук, професор, академік АН Криму
Новіков Юрій Миколайович,
Таврійський інститут підприємництва і права, завідувач
кафедри економіки;

доктор економічних наук
Пушкар Олександр Іванович,
Харківський державний економічний університет,
завідувач кафедри обчислювальної техніки та
програмування.

Провідна установа - Національний аграрний університет, кафедра
економіки підприємств аграрного сервісу,
Кабінет Міністрів України, м. Київ.

Захист відбудеться “ 21 ” жовтня 1999 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 64.055.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук в
Харківському державному економічному університеті за адресою: 310 001, м. Харків, пр. Леніна,
9а, ауд. 401.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського державного економічного універ-
ситету за адресою: 310 001, м. Харків, пр. Леніна, 9а.

Автореферат розісланий “ 29 ” вересня 1999 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Дороніна М.С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Економіка аграрного сектору України протягом останніх років характеризується постійним спадом ділової активності, поглибленням матеріально-фінансових диспропорцій, наростанням платіжної кризи. Одна з головних причин такого стану в тому, що в аграрній політиці України ще не посідає чільне місце система господарювання, заснована на соціально зорієнтованих ринкових відносинах, ініціативній, творчій діяльності підприємницьких структур.

В силу об'єктивних і суб'єктивних причин підприємництво не персоніфікується у провідних суб'єктах ринкової економіки - підприємцях, не наповнює новим змістом діяльність господарств, трансформованих в колективні сільськогосподарські підприємства. На наш погляд, підприємництву повинна належати роль локомотива, що має вивести аграрний сектор і інші галузі народного господарства із нинішньої кризи. З розвитком нових аграрних відносин на засадах підприємництва держава зможе покладатись на ринкове стимулювання поведінки господарюючих суб'єктів на селі і позбавитися методів адміністративного управління. Якщо Україна прагне створити сучасну модель економіки ринкового типу, то сьогодні необхідно закласти підвалини - сформувані альтернативні варіанти підприємницьких структур з більш високою кінцевою результативністю, зі сталим конкуренто-спроможним станом в ринковому середовищі.

Ця проблема на сучасному етапі розвитку аграрного сектору належить до найбільш доцільних і значущих. Її вирішення повинно здійснюватись на принципово новій теоретичній і методологічній основі - організаційно-економічній адаптації аграрного господарювання до ринкових умов. Це передбачає: єдиний концептуальний задум, методи, засоби, принципи і форми побудови організаційно-економічного механізму зміни зовнішнього середовища і внутрішнього стану існуючих господарських структур. Підприємець як економічний суб'єкт ринкової економіки вперше був поставлений в центр теоретичної системи трактовки капіталу, прибутку, процентів і грошей економістами австрійської школи Й. Шумпетером, Л. Мізесом, В. Зомбартом, Ф. Хайеком. Набутий напрям економічної думки розвитку підприємництва досліджувався в різних аспектах і знайшов відображення у наукових працях І.А. Алтухова, В.Я. Амбросова, В.М. Гриньової, М.В. Калінчика, Т.Ландіної, І.І. Лукінова, М.Й. Маліка, Л.Ю.Мельника, Ю.М. Новікова, О.М.Оніщенко, Б.І.Пасхавера, В.В.Радченка, Л.В.Романової, П.Т.Саблука, В.В. Юрчишина та багатьох інших.

Незважаючи на наявність розробок з цієї проблеми, тут є ще багато актуальних, але невирішених і дискусійних питань. По-перше, на сьогодні бракує досліджень, що закінчуються комплексними науково обґрунтованими рішеннями по створенню конкурентоспроможних форм аграрного господарювання, ринкової трансформації економічних відносин в АПК. По-друге, наукове і методичне забезпечення розвитку аграрного підприємництва потребує визначення змісту і економічної природи адаптації господарювання до ринкових умов, її завдань, принципів, форм і засобів їх реалізації. По-третє, в економічному плані недостатньо відпрацьовано сукупність якісно визначених елементів адаптації, між якими існує закономірний зв'язок і взаємодія, що підпорядковані загальній меті - пристосуванню до ринкової діяльності. Природа складових елементів і характер механізму адаптації можуть бути різноманітними, але головне в тому, що все це повинно стати первинною ланкою системи формування конкурентоспроможного аграрного підприємства. Важливо обґрунтувати не тільки організаційно-економічний механізм ринкової адаптації господарювання, але і шляхи та методи підготовки економічної системи (господарства) до здійснення адаптаційних заходів. Це належить до розробки методики оцінки фінансово-господарської стійкості підприємства і моделі персоніфікації майна колективних форм господарювання. І останнє: створення конкурентоспроможних підприємницьких структур в аграрному секторі передбачає наявність відповідного макросередовища для їх функціонування. Визначальною тут є політика економічної діяльності держави, яка спроможна мобілізувати конструктивні сили суспільства, націлити їх на забезпечення стабільності економіки і здійснення підтримки підприємництва.

Актуальність теми визначається об'єктивною необхідністю припинення кризи в аграрному секторі економіки України, вирішення його проблем на основі комплексного підходу до реформування підприємств на принципах економічної свободи, вільного вибору форм власності і підприємництва, пошуку нового організаційно-економічного механізму ринкової адаптації господарювання на селі. В період становлення ринкових відносин об'єктивні закони, механізми і принципи тільки починають діяти. В цих умовах недоречно покладатись на спонтанне регулювання економіки. Необхідні цільові комплексні програми по всіх основних напрямках розвитку виробництва. Особливої актуальності набувають дослідження щодо ролі держави в процесі ринкової трансформації створених аграрних відносин, в їх післякризовій моделі. Економічні механізми адаптації, які застосовуються в господарській практиці, як правило, уособлюють триєдину постать кожного члена колективного сільськогосподарського підприємства: працівника, власника майнового і земельного паю та управлінця. Це зумовлює жорстке поєднання основних чинників сільськогосподарського виробництва: праці, виробничих ресурсів, управління, що не є ефективним за умови, коли засновниками підприємства виступають одна чи декілька фізичних осіб. Формування дійсного власника майна, землі і підприємницької структури з визначеними трудовими і майновими відносинами - саме це є рушійним чинником у вирішенні економічних і соціальних проблем розвитку українського села. В цілому наявність багатьох дискусійних питань, а також об'єктивна необхідність реалізації організаційно-економічного механізму адаптації аграрного господарювання до ринкового функціонування з орієнтацією на створення конкурентоспроможних підприємницьких структур, їх ефективну, гнучку, виважену і науково обгрунтовану "опіку" з боку держави зумовили розробку теоретичних положень, сукупність яких кваліфікується як вирішення наукової проблеми, що має важливе народногосподарське значення для перехідної економіки постсоціалістичних країн.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Виконані дослідження є складовою частиною науково-дослідної роботи кафедри організації сільськогосподарського виробництва Дніпропетровського державного аграрного університету і скоординовані з тематикою Інституту аграрної економіки УААН "Розробка методологічних та організаційно-економічних засад розвитку підприємництва та кооперації в агропромисловому виробництві". Номер державної реєстрації 0196V0163.03.

Мета і задачі дослідження. Метою роботи є теоретичне обгрунтування і розробка засобів керованого розвитку підприємництва, як вихідного базису формування нових економічних відносин в сфері АПК на методологічних засадах і системному підході реалізації механізму адаптації аграрного господарювання до ринкового середовища.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких задач:

- визначити етапи, основні напрями трансформації і проблеми аграрного господарювання в галузях продовольчого комплексу і інших сферах АПК і довести, що початок руху по шляху до "єдиного капіталізму" в минулі роки має ряд об'єктивних і суб'єктивних причин і не є кращим. Існують і інші шляхи до соціально орієнтованих, врегульованих ринкових відносин, які не призводять до згубного падіння виробництва та зuboжіння більшої частини населення;
- виявити сутність підприємництва і необхідні умови його функціонування, як важливої системи в аграрній економіці ринкового типу, та провести глибокий теоретичний аналіз економічних, організаційних, правових та інших чинників, що забезпечують його становлення і розвиток;
- сформулювати концепцію управління розвитком аграрного підприємництва та розробити основні напрями його реалізації ;
- розробити методичні підходи щодо визначення форм, задач та об'єктів ринкової адаптації аграрного господарювання в контексті наукового обгрунтування стратегії і економічно - цільної моделі його розвитку;
- створити і запропонувати для підприємств економічний механізм адаптації аграрного господарювання до ринково - підприємницького середовища;

- розробити методики і практичні рекомендації по: діагностиці господарсько - фінансової стійкості, комп'ютерному моделюванню процесу паювання майна, контролю доходів і витрат в галузях, руху готівки в колективному сільськогосподарському підприємстві;
- обґрунтувати організаційно-правові форми аграрного підприємництва для багатокладної економіки України;
- обґрунтувати основні чинники і методи державного регулювання, а також підтримки розвитку підприємництва в аграрному секторі.

Наукова новизна проведених досліджень представлена сукупністю теоретичних, методологічних та методичних положень і висновків реалізації системного підходу по організації підприємництва і створенню господарських структур ринкового типу в аграрному секторі економіки.

Отримані результати і положення є вкладом в науку і практику, про що свідчить наступне.
В економічній теорії вперше :

- розроблено і теоретично обґрунтовано концепцію управління розвитком аграрного підприємництва, на засадах і системному підході в реалізації механізму адаптації господарювання до ринкових умов;
- доповнено теоретичні, методологічні і методичні аспекти розвитку підприємництва на етапі освоєння ринкових відносин в АПК, визначено, що головною причиною труднощів та структурних збоїв в аграрному секторі економіки є відсутність системи економічного управління та ефективної державної політики, щодо розвитку підприємницької діяльності в сільському господарстві;
- сформульовано визначення і встановлено природу економічної категорії “адаптація аграрного господарювання”, як найважливішої ланки в організації підприємництва на селі;
- обґрунтовано принципи, задачі і об’єкти адаптації аграрного господарювання, та чинники, що на мікро- і макрорівнях визначають тактику і стратегію поведінки суб’єкта підприємництва;
- розроблено і показано вузлові напрями та шляхи адаптації господарської діяльності колективних сільськогосподарських підприємств до ринкових умов через комерціалізацію, приватизацію, банкрутство і ліквідацію. Доведено, що глобальною метою управління розвитком підприємництва є зростання обсягів і якості продукції, розвиток особистості, як власника землі і майна, зниження питомих витрат ресурсів, розширене відтворення, зростання життєвого рівня населення;
- визначено економічний механізм ринкової адаптації, як сукупність форм, способів і методів здійснення реорганізації, реструктуризації, санації, банкрутства підприємства;
- встановлено базові теоретичні положення формування державою ринково-підприємницького середовища, що пов’язане з ціноутворенням в сільському господарстві і сільгоспмашинобудуванні, підтримкою паритету цін, впровадженням політики пріоритетного кредитування і надання субсидій, створенням правового поля взаємодій суб’єктів підприємництва як провідних форм розв’язання основних суперечностей в цьому секторі економіки.

В методології і методичному забезпеченні вперше:

- розроблено і запропоновано послідовність підготовки діяльності сільгоспідприємства до ринкової адаптації, що передбачає використання методів об’єктивної оцінки його основних і оборотних активів, розробку принципів і комп’ютерної моделі паювання майна, діагностику господарсько-фінансової сталості юридичної особи як цілісної системи організаційно-економічних заходів, показників і їх інтегрованої оцінки по ліквідності, оборотності, прибутковості, фінансової стійкості, кредиторської і дебіторської заборгованості;
- опрацьовано і доведено до практичної реалізації бюджети в рослинництві, тваринництві і руху готівки на підприємстві;

- запропоновано модель раціональної підприємницької структури з використанням методологічно відпрацьованої математичної інтерпретації, що дозволяє реалізувати формалізований підхід до проблеми забезпечення ефективної господарської діяльності;
- розроблено і науково обгрунтовано методи, основні напрями і способи, щодо здійснення реорганізації колективного сільськогосподарського підприємства на принципах і методологічних засадах приєднання, злиття, поділу, виділення, трансформації і виходу його членів з складу КСП єдиним земельним масивом і майновим комплексом з послідуною передачею їх в оренду;
- встановлено важливість зміни організаційної і виробничої структур, застосування оренди, нової системи управління, вірної стратегії поведінки в ринковій економіці для крупного сільськогосподарського підприємства;
- виявлено вимоги щодо створення приватно-колективних ринкових моделей аграрного господарювання на засадах приватної власності і колективної форми організації виробництва, встановлено позитивні властивості, переваги і недоліки корпоративного сільгосппідприємства, виявлено сфери і основні напрями раціонального співвідношення та взаємозв'язку колективних і приватних форм аграрного підприємництва в перехідній економіці;
- визначено перспективи і тенденції розвитку особистих підсобних господарств в адаптивній системі різноманітних форм власності і господарювання на селі;
- здійснено обгрунтування фермерського кооперативного руху в напрямі “фермер-фермер (або товариство фермерів)”, і виділено чотири рівні територіально-галузевої системи його організації: локальний, територіальний, галузевий і центральний. Доведено, що акціонерне товариство, як форма підприємницької діяльності в коопераційних взаємовідносинах, має можливість швидше і більш якісно, порівняно з іншими, модернізувати виробництво, збільшити випуск продукції, сформувавши господарське відношення до ефективного функціонування підприємства.
- уточнено і підтверджено основні причини диспаритету цін в сільському господарстві перехідної економіки, запропоновано удосконалення елементів механізму ціноутворення, обгрунтовано способи скорочення диспаритету цін через кредитування під заставу сільгосппродукції, введення системи квотування, зменшення оподаткування, посилення впливу на ціноутворення промислової продукції заводів-монополістів;
- здійснено обгрунтування розвитку та трансформації елементів економіко-правового регулювання аграрної підприємницької діяльності, через погодження між собою ряду законів, подолання процесів їх “заполітизованості”, покращення організаційної роботи по виконанню законодавчих актів, узгодження в термінах розробки нормативно-правових документів і положень з метою призупинення відставання від вимог аграрної реформи.

Одержані результати і їх новизна на мікро- і макрорівнях, вперше здійснені автором на засадах теоретико-методичного вивчення, узагальнення вітчизняної і зарубіжної ринкової практики, дозволили розробити науково-практичні рекомендації комплексного реформування існуючих сільськогосподарських підприємств в підприємницькі організації, що мають функціонувати в умовах багатокладної економіки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що концепція, методологія і методичні підходи трансформації одержавлених форм аграрного господарювання збагачують теорію і практику ринкової економіки. Одержані наукові результати є вагомим підґрунтям для подальших економічних досліджень, розвитку і конкретизації теоретичних узагальнень, обгрунтування рішень, які приймаються по удосконаленню господарського механізму і аграрної політики держави, а також прикладного використання в сільськогосподарських підприємствах різних регіонів України і інших країн СНД. Результати дослідження можуть бути використані на всіх рівнях господарювання, а також у викладанні економічних дисциплін, зокрема підприємництва і менеджменту у ВУЗах економічного профілю.

Основні теоретичні результати, що складають новизну роботи, втілені в конкретні методологічні, методичні і науково-практичні рекомендації виробництву.

Практичне застосування організаційно-економічного механізму адаптації аграрного господарювання до ринкових умов сприятиме прискоренню процесів виходу підприємницьких структур з кризи, розвитку їх конкурентоспроможності. Комплексна система перетворення існуючих сільськогосподарських підприємств в ринкові форми господарювання запроваджується в Дніпропетровській, Запорізькій та Полтавській областях при безпосередній участі, науково-методичному та практичному керівництві дисертанта через науково-виробниче товариство “Соціальні технології” (м. Дніпропетровськ) та Дніпропетровський обласний офіс Проекту паювання сільськогосподарських земель Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) в 1997-1999 роках.

Особливу практичну цінність мають такі науково-прикладні розробки і рекомендації: методологія і механізм адаптації сільгоспідприємств до ринкових умов функціонування; методика діагностики фінансово-господарської стійкості юридичної особи в умовах переходу до ринку; механізм, методика і комп’ютерна модель майнового паювання; методи правової реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств; шляхи реструктуризації внутрішньогосподарських підрозділів, галузей, обсягів виробництва, системи управління; методичні підходи в організації матеріального стимулювання орендних підрозділів та засоби контролю балансу доходів і витрат по галузях і підприємству; оцінка варіантів зменшення податкової заборгованості при передачі в оренду майна; критерії визначення соціально-економічного ефекту крупнотоварного колективного підприємства; науково-методичне вирішення проблем скорочення диспаритету цін, системи кредитування і створення правового поля підприємницької діяльності. Найбільший ефект досягається при комплексному використанні рекомендацій, що в цілому призводить до скорочення часу економічної адаптації підприємницької структури до ринкового середовища, яке формується.

Результати досліджень впроваджено в ТОВ “Прогрес”, агрофірмах “Світанок”, “Січ” Солонянського району, АТЗТ “Агро-Союз” та ЗАТ “Агропромінвест” Синельниківського району Дніпропетровської області.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота у вигляді монографії є завершеним науковим дослідженням теоретико-методологічних і прикладних проблем, пов’язаних із формуванням і реалізацією організаційно-економічного механізму адаптації аграрного господарювання в Україні до ринково- підприємницького середовища.

Висновки, положення і пропозиції, які містить робота, одержані автором самостійно.

В кожній монографії, виконаній у співавторстві, здобувачеві належить:

1. “Ринкове господарство в Україні” - обґрунтування тенденцій формування елементів інфраструктури ринку, виявлення змін в соціальних функціях права;
2. “Аграрний сектор в світовій і національній економіці України” - аналіз статистичних даних та інших матеріалів, визначення теоретичних та практичних аспектів спаду виробництва, з’ясування об’єктивних і суб’єктивних чинників кризового стану економіки АПК;
3. “Ринкова економіка і державне регулювання” - авторське бачення економічної політики держави в реформуванні відносин власності і господарювання, висновки та пропозиції;
4. “Приватне аграрне господарювання в ринковій економіці” - методологічний підхід оцінки соціально-економічних можливостей аграрних відносин на базі приватної власності, виявлення тенденцій, та формування економіко-математичних моделей розвитку селянських (фермерських) господарств;
5. “Ринок і держава: пошук оптимуму” - визначення взаємодій держави і ринку в якості розумного регулювання і ринкового саморегулювання;
6. “Агробізнес в овочепродуктовому підкомплексі України” - основні стратегії та елементи маркетингової діяльності в овочепродуктовім бізнесі;
7. “Аграрне підприємництво і держава” - концепція розвитку підприємництва в сільському господарстві. Класифікація об’єктивних і суб’єктивних причини кризи суспільного аграрного сектору. Форми кооперації і інтеграції фермерства в системі АПК. Науково-методичні засади ціноутворення і підтримки цін. Система кредитування сільгоспвиробників і правове

ноутворення і підтримки цін. Система кредитування сільгоспвиробників і правове забезпечення підприємницької діяльності.

В навчальних посібниках, брошурах, рекомендаціях, наукових статтях у співавторстві здобувачем здійснено обробку аналітичних даних, узагальнення, написання роботи та обґрунтування висновків, встановлення параметрів вирішуваних проблем, редагування.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження використані при підготовці доповідей, аналітичних записок і інших матеріалів, які подані до Кабінету Міністрів, Комісії агропромислового комплексу ВР України (1996-1997 рр.)

Наукові розробки доповідались на обласних семінарах з питань реформування в сільському господарстві (м. Дніпропетровськ, 1996-1999рр.), на щорічних нарадах Проекту паювання сільськогосподарських земель, здійснюваного на основі міжурядової угоди між Україною і США Консалтинговою корпорацією "Ронко" (м. Київ, 1996-1998 рр.), на науково-практичному семінарі "Ринок землі" (м. Суми, 1997р.), Міжнародній науково-практичній конференції "Проблеми сучасного стану та розвитку земельних відносин в Україні" (м. Київ, 1997р.), Міжнародній науково-практичній конференції "Ринкові перетворення аграрного виробництва: реформування відносин власності, форм господарювання та економічного механізму їх функціонування" (м. Дніпропетровськ, 1992 р.), щорічних науково-практичних конференціях за підсумками науководослідної роботи ДДАУ (м. Дніпропетровськ, 1992-1999 рр.), на семінарі для директорів елеваторів і хлібоприймальних пунктів: "Приватизація в сільському господарстві" (м. Ялта, 1998р.)

Публікації основних положень дисертації здійснені у 2 авторських монографіях обсягом 53,9 обл. -вид. арк.; в 7 монографіях у співавторстві загальним обсягом 118,9 обл. -вид. арк., з яких частка здобувача 55 обл. -вид. арк.; в 9 публікаціях навчального учбового та науково-практичного використання з авторською часткою 20,7 обл. -вид. арк.; 12 наукових статтях, з яких 6 надруковані самостійно у фахових журналах та збірниках.

Структура роботи. Дисертація у вигляді монографії складається із вступу, п'яти розділів, що містять п'ятнадцять підрозділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Її обсяг становить 550 сторінок основного тексту, з яких 40 таблиць і 18 рисунків. Список використаних джерел - 224 найменування, 15 додатків розміщені на 58 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі подана доцільність розробки наукової проблеми, обґрунтована актуальність, відображена основна мета і задачі дослідження, визначені авторські положення наукової новизни, представлено теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі "КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА І АДАПТАЦІЇ ДО РИНКУ АГРАРНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ" викладено теоретичні погляди на проблему і зроблено аналіз змісту підприємництва, методів і засобів його функціонування в загальній економічній системі і аграрному секторі зокрема.

В роботі при формуванні концепції розвитку підприємництва через механізм адаптації аграрного господарювання до ринкових умов вихідною гіпотезою та допущеннями визначено ряд положень. Зазначається, що трансформаційні перетворення в економіці України призвели до виникнення системних протиріч і проблем розвитку суб'єктів господарювання і ринкового середовища. Взаємодія пов'язаних, але протиставлених явищ, складність вирішення питань господарської діяльності з одного боку, зумовлені відсутністю механізмів її розвитку, а з іншого - виступають рушійною силою започаткування ринкових процесів. За словником поняття "господарська діяльність в ринковій економіці" і "підприємництво" - дійсно ідентичні. Але цілком виправдано виокремлення підприємництва як основної діяльності і особливого чинника, що забезпечує ефективність господарювання на основі творчого підходу до вирішення виробничо-комерційних задач. Тому будь-який товаровиробник-власник і господар виробництва - є суб'єктом виробничо-комерційної діяльності, організує виробництво товарів з метою одержання прибутку. В такому разі він повинен задовольнити потреби покупців. В умовах конкурентної боротьби він ризикує

своїм майном, а тому намагається сконцентрувати все своє уміння, щоб примножити вкладені у виробництво ресурси. З цих позицій всі товаровиробничі структури, включаючи і аграрний сектор, повинні організувати підприємництво.

Позиція, відповідно до якої товаровиробник є одночасно і підприємцем, не позбавлена сенсу. За умов жорсткої конкурентної боротьби в ринковій економіці, нерідко з метою економічного виживання, товаровиробник об'єктивно повинен прагнути до активної і творчої господарської діяльності. Виходячи з цього, він - підприємець. Разом з тим, не кожен товаровиробник – господар виробництва - володіє якостями підприємця. Частина з них “успадковується”, але більшість підприємницьких якостей – результат освіти і досвіду.

У випадку, коли дослідник аналізує ринкову економіку в контексті того чи іншого ресурсу, фактора ефективності виробничо-комерційної діяльності, він акцентує свою увагу на його особливостях, виокремлює в загальній діяльності підприємців новаторство, творчий підхід до справи і підприємливість. В ряді випадків вони безперечно здатні зіграти вирішальну роль і в такому понятті підприємництво виходить за рамки економічної теорії і складає предмет менеджменту і маркетингу.

Підприємництво з точки зору формування ринкової системи господарювання, росту концентрації і усупільнення виробництва набуває все більшої значимості і починає виділятися в якості особливого фактору, що змінюється під впливом базисних і надбудовчих інститутів, стає об'єктом самостійного вивчення, потребує системи дій, щодо здійснення його розвитку.

Найбільш доцільним і комплексним з огляду на умови та стан економіки в цілому, та сільського господарства - зокрема, є спосіб розвитку, що базується на ідеї економічної адаптації. Під адаптацією аграрного господарювання до підприємництва розуміється такий спосіб розвитку економічних і фізичних суб'єктів аграрного сектору, який реалізується через фінансово-господарське, соціальне і етичне пристосування їх до реального, сталого і ефективного функціонування в умовах ринку.

Підприємництво, як органічний структурний елемент ринкової економіки, формується як на мікро- так і на макрорівні. В Україні на сьогодні мають право на життя два альтернативні варіанти реалізації підприємництва на селі. По-перше, дійсна приватна власність надається тільки тим, хто виходить із колективного сільськогосподарського підприємства (КСП), щоб розпочати одноосібне (сімейне) підприємництво. Питання організації виробництва залишаються на розгляд тих, хто одержує власність. По-друге, сільські трудівники, не бажаючи розпочинати сільськогосподарське підприємництво, віддають перевагу варіанту, який передбачає надійне функціонування в умовах корпорації або відокремленого приватно-колективного господарювання.

І в першому, і в другому випадках для існуючих колективних сільськогосподарських підприємств реалізація адаптаційного розвитку повинна базуватись на використанні спеціально створеного економічного механізму, що потребує відповідних функцій організації і управління (критерії, методи, моделі).

Розробка системи ринкової адаптації (рис.1), забезпечує наукові засади не

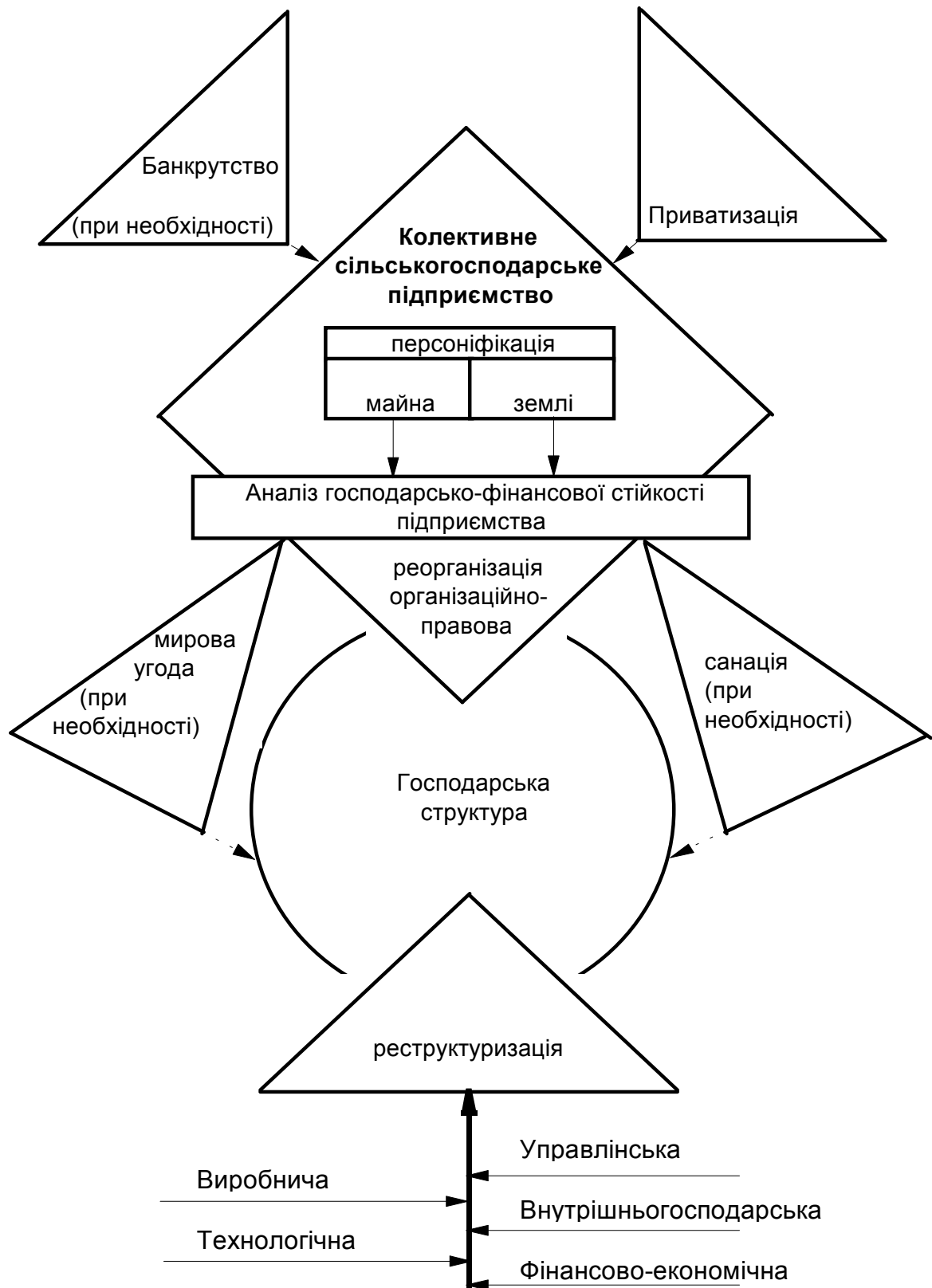

Рис.1 Схема організаційно-економічної адаптації колективного сільськогосподарського підприємства

тільки стратегії розвитку підприємництва, але й ринкової моделі аграрних відносин, яка по вербальній формі основних соціально-економічних параметрів характеризується наступним:

а) формами власності і їх питомою вагою в загальному сільськогосподарському виробництві;

- б) формами підприємництва, їх масштабністю (за кількістю зайнятих працівників, питомою вагою продукції в загальному виробництві);
- в) ступенем і способами інтегрованості різних форм підприємництва;
- г) механізмами підприємництва, їх співвідношенням і взаємозв'язком, сферою дії;
- д) економічною "вагомістю" держави в аграрному секторі виробництва;
- е) співвідношенням конкуренції і монополізму.

У другому розділі "ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ І ПРИЧИНИ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ" досліджено динаміку аграрного господарювання, виявлено чинники та причини економічного спаду і кризового стану АПК при переході до ринкової економіки.

Ситуація, що склалася в аграрній економіці України, має глибокі витоки з епохи командно-бюрократичних методів управління із жорстким централізмом, коли всі питання вирішувались вольовими діями. За роки соціалістичної аграрної економіки були лише деякі періоди її більш прискореного розвитку. Але вони розпочинались майже з нульової позначки. В більшості ці темпи були дуже повільними, або майже відсутніми при суттєвому скороченні обсягів виробництва. Так, у 1934 р. (завершення масової колективізації і знищення приватної власності на селі) порівняно з 1928 р. виробництво м'яса зменшилось майже в 2,5 раза, молока – на 30%, яєць в 2,6 раза, зерна – на 8%.

Спочатку "перекачка" засобів виробництва із сільського господарства в промисловість розглядалась як тимчасовий захід, необхідний для прискореної індустріалізації країни. Проте, як виявилось, нееквівалентний обмін між селом і містом встановився на десятиріччя.

Жорстка бюрократична система управління, викорінення будь-яких проявів самостійності посилювали і без того тяжке становище селян. Послабились соціальна активність мас і мотивація до праці. Прогресувало відчуження людини праці від землі. Апатія і майже повна байдужість до результатів виробництва, непричетність до справ господарства стали особливо характерним явищем у 70-80 роки. За 1986-1990 рр. було прийнято чимало постанов по вдосконаленню управління і господарського механізму АПК. Випробувано багато підходів, методів в надії на те, що якийсь з них спрацює, стане імпульсом до підвищення ефективності виробництва. Але, на жаль, розрізнені постанови не сформували цілісної, виваженої аграрної політики, що відповідала б реальним змінам економічних умов і потребам країни.

Перехідна економіка в роботі розглядається як в статичі, так і в динаміці. В останньому випадку вона являє собою процес суттєвих соціально-економічних перетворень однієї економічної системи в іншу, зміну базису, одного типу економіки на новий. А останній потребує докорінного реформування не тільки в економіці, а і в політиці, ідеології, способі життя.

Одержавлення економічних відносин, недоліки соціалістичної системи господарювання не дозволили реалізувати аграрний потенціал країни (табл.). Сільське господарство України значно відставало від рівня, досягнутого багатьма західними країнами. Ефективному виробництву заважали недостатні і нерегулярні поставки первинних ресурсів та низька їх якість.

Таблиця

Динаміка розвитку форм аграрного господарювання і їх значення в економіці України

Показник	1990р.	1995р.	1996р.	1997р.	1998р.	1998р.(+,-) в % до 1990р.
Землі сільськогосподарського призначення-всього, млн га	41,37	40,77	40,71	40,15	40,42	97,70
У тому числі, %:						
колективних підприємств	69,50	66,80	73,00	76,60	77,30	+7,8
держгоспів	24,00	17,50	10,80	6,60	5,30	-18,70

особистих підсобних господарств населення селянських (фермерських) господарств	6,00	12,40	12,70	12,90	13,50	+7,5
під колективними садами та городами	-	2,00	2,20	2,60	2,70	+2,7
Валове виробництво сільгосппродукції за формами власності (в цінах 1996р.), % від всіх форм господарювання:						
приватна	29,40	48,00	54,60	55,70	58,30	+28,9
колективна	49,20	40,30	35,30	34,50	34,00	-15,20
державна	21,40	11,70	10,10	9,80	7,70	-13,70
Темпи виробництва сільськогосподарської продукції, % до 1990 р.	100,00	65,10	58,90	57,80	53,00	-4,70
Частка сільського господарства у ВДВ, %	25,40	14,60	13,10	13,70	13,50	-11,90

Дослідження показують, що визначення тенденцій і чинників руйнування виробництва і економіки стає на сьогодні головним в процесі розробки механізму виходу з аграрної кризи. Не вирішивши цієї проблеми, не можна розраховувати на відповідну активність людей у виконанні заходів організаційно-економічної адаптації аграрного господарювання.

Констатується, що 75 % сільськогосподарських підприємств суспільного сектору економіки зазнали у 1997 р. збитків. Їх сума сягла 1,9 млрд грн. при рівні збитковості 14,7%. Особливо великі втрати у тваринництві. Понад 95% господарств галузі значно більше споживає, ніж одержує доходів від реалізації продукції. Перевитрати складають майже 3 млрд гривень при рівні збитковості 52%. Інтенсивність використання землі різко знизилась. Валова продукція сільського господарства в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь в 1997р. проти 1990р. складає лише 59,4%.

За останні 20 років найнижчий рівень виробництва зерна, овочів і соняшнику був у 1996 р., а цукрових буряків - у 1997р. Досягнутий у 1997 р. рівень виробництва м'яса відповідає показнику 1959р., молока – 1958р., яєць – 1968р. Рівень виробництва вовни в 2,2 раза нижчий у порівнянні з 1913 р.

Колективні сільськогосподарські підприємства, виступаючи основними товаровиробниками, зумовили спад виробництва, а їх кредиторська заборгованість за сільськогосподарську діяльність 1997р. досягла 13,7 млрд грн. (з них прострочена 11,6 млрд грн.) при дебіторській – 4,2 млрд грн.

Зміни у формах власності і господарювання ще не дали позитивних наслідків. Загальні темпи виробництва валової продукції знизилися майже в 2 рази, а частка сільського господарства у валовій доданій вартості (ВДВ) становить всього 13,5%.

Офіційні статистичні дані, незважаючи на їх неповноту, недосконалість та недостатню порівнянність, все ж дозволили автору простежити суттєві зміни в аграрній економіці України.

В галузі, незважаючи на зростання питомої ваги приватного сектору, загальний обсяг виробництва зерна зменшився на 40,5%; м'яса - на 22,5; плодів і ягід – на 16,8, яєць – на 49,4%. Валова продукція на душу населення складає всього 563,4 грн., або зменшилась в 1,4 раза.

Коефіцієнт платоспроможності в 1998р. по підприємствах і організаціях агропромислового комплексу знизився до рівня критичної межі (0,40), у тому числі по сільгосп підприємствах - до 0,28.

Одна із головних причин такого стану в тім, що сьогодні в аграрній політиці України не знаходить розвитку система господарювання, заснована на ринкових відносинах, ініціативній творчій і самостійній діяльності підприємницьких структур.

В роботі зазначається, що абсолютне та відносне зростання приватного сектору на фоні загального спаду виробництва та кризового стану свідчить про його великий внутрішній потенціал, бажання та можливості великого прошарку власників майна і землі забезпечити власними силами свою економічну самостійність. Однак загальний процес формування підприємництва відбувається занадто повільно. Цьому сприяє відсутність комплексного економічного механізму перетворення сільськогосподарських підприємств в підприємницькі структури і реалізації державної політики щодо їх розвитку, наявність кризи та недоліків в інвестиційній та інноваційній діяльності, недостатня спеціалізація і кооперація, агропромислова інтеграція, дестабілізація фінансової системи, призупинення процесів реформування власності, відсутність правового забезпечення дій.

Вісім років невдалого переходу до ринкової економіки, відхід держави від регулювання економічного розвитку і відносин при повній лібералізації цін призвели до порушення закону вартості. В результаті сільським господарством втрачений товарний баланс між попитом та пропозицією.

Проводячи класифікацію причин аграрної кризи, автор поділяє їх на об'єктивні і суб'єктивні, макро- і мікроекономічні, загальноекономічні і галузеві, основні і другорядні. В практиці переходу до ринку, в аграрній сфері України порушується принцип прийнятності, поступовості економічних перетворень, має місце не науковий підхід до формування структури суб'єктів ринку, недооцінюється роль держави. Необгрунтовано вважається, що достатньо провести лібералізацію цін, роздержавлення і приватизацію, і потреба в державнім втручанні в аграрне виробництво зникне автоматично, оскільки з'являться господарі землі і результатів виробництва.

В Україні за роки аграрної реформи пройшли зміни дестабілізаційного характеру, пов'язані, головним чином, з переходом на некеровані ринкові відносини і організаційні перетворення.

Це виявилось в загостренні міжгалузевих економічних відносин і "викачці" величезних коштів із сільського господарства, зруйнуванні господарських зв'язків, що склались на протязі багатьох років. Спроби негайно реалізувати аграрну політику безпосередньо через державне регулювання ринкових відносин нерідко викликають опір, оскільки оцінюються як повернення до централізованого планування.

Розраховувати тільки на те, що реформування власності, тобто роздержавлення і приватизація об'єктів державної та колгоспно-кооперативної форм і створення колективних сільськогосподарських підприємств, само вирішить продовольчу проблему в Україні, є недоцільним. Необхідна науково обгрунтована активна аграрна політика держави, особливо на початкових етапах переходу до ринкових відносин, і комплексний механізм організації і економічної адаптації аграрного господарювання до ринково-підприємницького середовища. Прийшов вже час напруженою працею будувати нові аграрні відносини, в основі яких повинен бути підприємець і підприємство

В третьому розділі “ОРГАНІЗАЦІЯ І ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ АДАПТАЦІЇ АГРАРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ДО УМОВ РИНКУ” висвітлено систему діагностики господарсько-фінансового стану сільськогосподарського підприємства з метою оцінки його стійкості в умовах економічної кризи. Удосконалено методику і модель персоніфікації колективної власності, обгрунтовано механізм, способи і послідовність дій адаптації аграрного господарювання до підприємницької діяльності.

Виявлено, що фінансовий стан відображає співвідношення між власними і залученими засобами виробництва, доходами, витратами і обов'язками як в обсязі, так і в часі (з точки зору надходження і витрат платежів) з метою встановлення і прогнозування конкретних тенденцій. Фінансова стабільність є головною складовою частиною економічного стану господарства. Вона відбиває такий рівень використання ресурсів суб'єкта господарювання, при якому він, вільно маневруючи грошовими коштами, в змозі забезпечити безперебійний процес виробництва і реалі-

зації продукції, а також раціональні витрати по його розширенню і оновленню. На фінансову стабільність здебільшого впливає техніко-організаційний рівень виробництва, чинники якого автором класифікуються за наступними ознаками:

- місце виникнення і виділення зовнішніх і внутрішніх;
- важливість результатів - основних і другорядних;
- структура – проста і складна;
- термін дій – постійні і тимчасові.

При діагностиці визначення господарсько-фінансової стабільності, як однієї з найважливіших складових напрямків механізму адаптації діяльності сільськогосподарського підприємства до умов ринку, найбільш прийнятним є аналіз ефективності структури виробництва, прибутковості і рентабельності, активів і пасивів балансу, показників ліквідності, ділової активності, стабільності і платоспроможності, дебіторської і кредиторської заборгованості суб'єкта господарювання. На їх розмір впливає податкова і кредитна політика держави, управління заборгованістю. Зазначені чинники складають основу формування методики оцінки господарсько-фінансової сталості підприємств, яка детально викладена в монографії. Особлива увага звертається на класифікацію кредиторської заборгованості і шляхи її зменшення.

Для господарств-боржників запропоновано два виходи з такого стану. Перший: ліквідація боргів через процедуру банкрутства, яка має позитивні і негативні моменти. Позитивізм полягає в створенні після ліквідації існуючих нових господарських структур, не обтяжених боргами. Викупивши на аукціоні майно, вони намагатимуться його використати в підприємницькій діяльності. Негативним моментом в ліквідації боргів через банкрутство є некерованість процесу і неможливість передбачити чи спланувати його результати, тривалість здійснення банкрутства, недосконалість його процедури відносно застосування до колективних сільськогосподарських підприємств. Другий: проведення реорганізації, реструктуризації або санації сільськогосподарських підприємств як основних напрямів адаптації господарювання до ринкових умов; створення нових господарств, більш керованих з точки зору ефективного ведення бізнесу і реструктуризація їх заборгованості.

В обох випадках потрібно, щоб розпайована земля була виведена за межі тиску заборгованості, враховуючи, що на неї в юридичної особи є Державний акт на колективну власність.

Здійснене паювання, по нашому переконанню, не спроможне вирішити проблему власності і підвищити ефективність праці. Тільки індивідуальна персоніфікація практично забезпечить створення господаря землі і майна. Однак з викладеного не впливає висновок, що паювання потерпіло фіаско. Мовиться про те, що це лише вихідна передумова для подальших корінних перетворень в аграрній секторі економіки. При проведенні паювання важливо провести значну організаційно-економічну роботу, починаючи з оформлення відповідного органу для його проведення, інвентаризації майна, способів розрахунку його відновної вартості. Звертається увага на те, що при паюванні майна необхідно аргументувати спосіб і термін визначення трудового внеску: по заробітній платі, трудовій участі, кваліфікаційних коефіцієнтах і стажу роботи. Це залежить від умов діяльності господарства і періоду, за який враховується кількість і якість праці. Для зменшення терміну і підвищення якості цієї роботи автором пропонується алгоритм комп'ютерної моделі.

Розпайоване колективне сільськогосподарське підприємство (КСП) по землі і майну в процесі адаптації здійснює організаційно-правову перебудову. В результаті змінюється форма господарювання і власності. Існуюча юридична особа перетворюється в іншу. Рекомендується застосовувати два види реорганізації: на базі відокремлення часток або паїв членів КСП на землю і майно та виокремлення їх індивідуальної власності.

Детально розглядаються шляхи, способи правової реорганізації (злиття, приєднання, об'єднання, розподіл, перетворення) і акцентується увага на дослідженні варіанта виходу із КСП його членів єдиним земельним масивом і майновим комплексом на основі земельних сертифікатів і майнових свідоцтв (пайових книжок). Суть запропонованого процесу реорганізації КСП в тім, що перш, ніж на загальні збори (збори уповноважених) подати одноосібну заяву встановленого

зразка про вихід зі складу колективу, необхідно на добровільних засадах двом або декільком власникам земельних і майнових паїв об'єднатися (без створення юридичної особи) шляхом укладення між особою угод:

- про сумісне користування, розпорядження і володіння земельними частками (паями);
- про спільне користування, розпорядження і володіння майном, що знаходиться в сумісній частковій власності.

Обидві угоди передбачають виборного уповноваженого, нотаріально завіряються і реєструються в установленому порядку. Єдиний земельний масив, що виділяється згідно зі схемою розподілу земель господарства, передається в сумісну часткову власність відповідній групі колишніх членів КСП, які не є юридичною особою і володіють, розпоряджаються таким земельним масивом за спільною угодою.

Якщо справа про банкрутство КСП–боржника не розпочата, він може передати майно, яке в нього залишилось, від імені юридичної особи в оренду ефективно працюючій підприємницькій структурі. Це деякою мірою буде сприяти погашенню його боргів.

Майно і земля, виокремлені єдиним комплексом і масивом, передаються по акту із КСП до уповноваженого, а потім відповідно до договору оренди -орендарю, який організував приватне підприємство, фермерське (селянське) господарство або товариство з обмеженою відповідальністю (рис.2).

Такий спосіб реорганізації може бути допустимим при постійному зростанні кредиторської заборгованості КСП. І все ж, враховуючи інтереси керівництва і членів КСП, "ідеальним" слід вважати варіант реорганізації, який складається з наступних процесів:

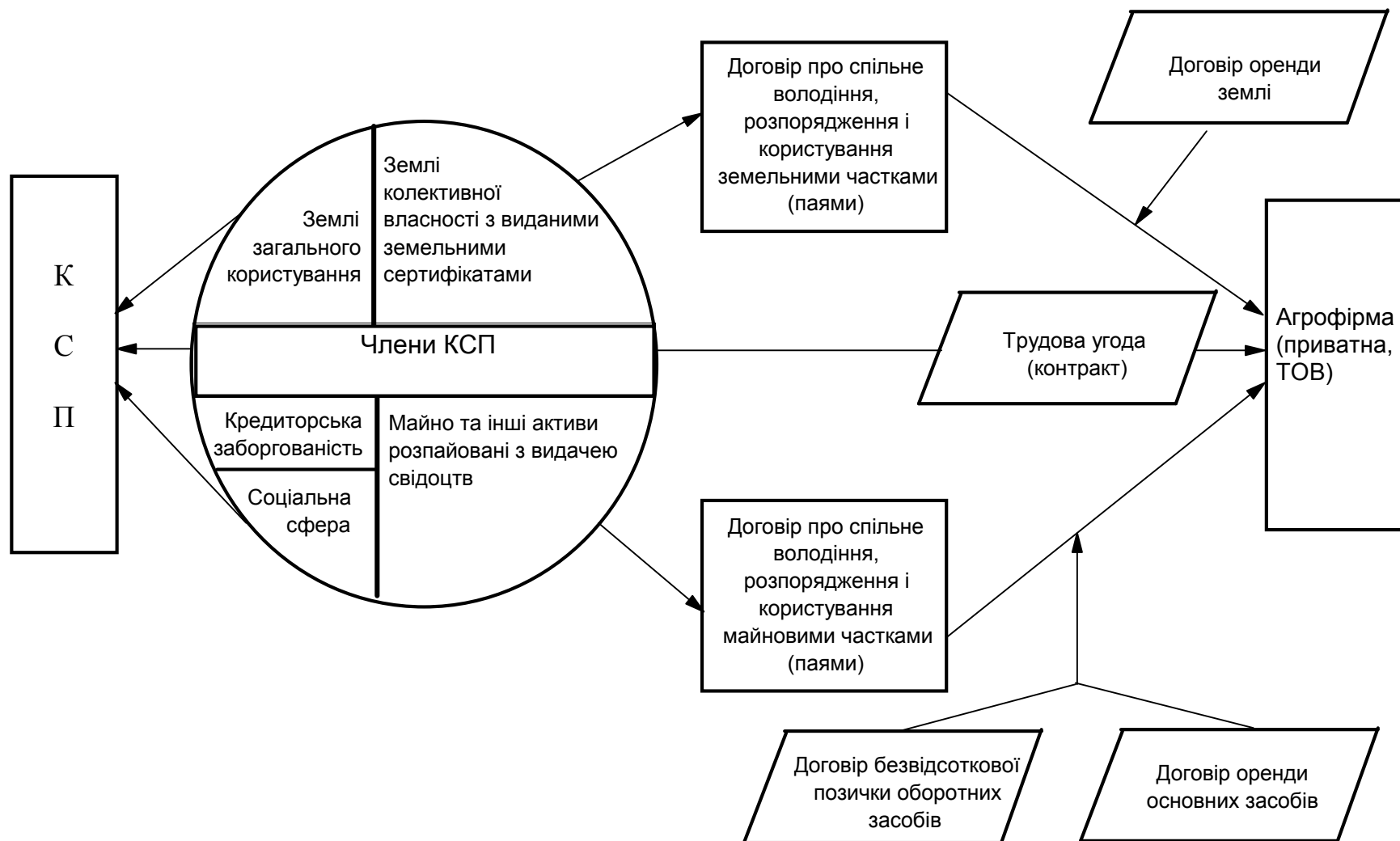

Рис. 2 Схема реорганізації методом виходу більшості членів КСП з його складу земельним масивом і майновим комплексом з передачею їх в оренду

- самоліквідація активів у відповідності із законом про колективне сільськогосподарське підприємство з метою погашення боргів до початку реорганізації;
- видача Державних актів на право приватної власності на землю всім власникам сертифікатів на право на земельну частку (пай) і реформування КСП в одне або декілька приватних чи приватно-колективних господарств;
- оренда землі у власників новими юридичними особами, що знаходяться на суміжній території;
- самостійна праця власників на землі, що не передана в оренду;
- одержання власниками своїх майнових паїв в натурі, шляхом відкритого ринкового торгу або через аукціон;
- організація спільної діяльності на пайовому майні, що здійснюється через юридичну особу або асоціацію. При цьому обладнання передається одній або декільком виробничим одиницям в оренду чи по договору про спільну діяльність.

В цілому система правового формування підприємницьких структур передбачає розподіл трудових і відносин власності. В ході реорганізації відбуваються зміни в трудових відносинах, в основу яких покладено трудову угоду (контракт, договір) між працівником і роботодавцем, що також знайшло висвітлення в дослідженнях.

Нові організаційно-правові форми господарювання на селі не реалізуються автоматично. Для того, щоб адаптувати їх діяльність до підприємництва, необхідно вибрати найбільш ефективні внутрішньогосподарську організаційну і виробничу структури, управління, маркетинг, організацію і мотивацію праці, матеріальне її стимулювання, господарський механізм та інше. Цьому сприяє реструктуризація як один із способів перетворення сільгоспідприємств в ринкові господарські структури.

Сама по собі персоніфікація власності не в змозі вирішити проблему погодження інтересів членів нової підприємницької структури і їх високої трудової активності.

Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить, що вирішення проблеми мотивації високоефективної праці можливе за умов створення раціональної системи внутрішньогосподарських відносин, тобто формування на добровільних засадах внутрішньовиробничих господарських підрозділів.

Вони мають забезпечувати раціональну концентрацію виробництва. Такі виробничі підрозділи в межах товариства чи іншої форми приватно-колективного господарювання можуть характеризуватися різним ступенем економічної самостійності, аж до виокремлення їх на субрахунки і передачі в оперативну оренду. При цьому юридична особа концентрує загальногосподарські функції, які ефективніше здійснювати сумісно. Це, перш за все, збут продукції по більш вигідних напрямках реалізації, централізоване забезпечення підрозділів засобами виробництва і матеріально-технічного постачання, створення умов для оптимального функціонування виробничої інфраструктури і соціально-побутової сфери. Досвід діяльності виробничих структур в сільському господарстві ринково розвинутих країн переконливо довів, що їм вигідно віддавати постачальницько-збутові функції спеціалізованим корпоративним, приватним фірмам і кооперативам. Рівень виробництва продукції тим вищий, чим комфортніша для підприємця система обслуговування його діяльності.

Виробничі підрозділи існуючих колективних сільськогосподарських підприємств здебільшого масштабні за розмірами і багаточисельні за кількістю членів-працівників. Їх організаційна побудова, система управління, подібно до великих промислових підприємств, засновані на принципах цехової структури. Але багато з того, що доцільно і ефективно в інших галузях економіки, в сільському господарстві не дає належного ефекту. Тут дуже обмежені можливості ефективного менеджменту. В зв'язку з цим управлінські і виконавчі функції повинні зосереджуватись в невеликих трудових підрозділах, де товаровиробник-власник самостійно проявляє ініціативу і відповідальність.

Такі обставини змушують господарство підприємницького типу вибирати відповідну стратегію поведінки і систему управління, які, на думку автора, не є ідеальною моделлю, що при-

приходить на зміну старим механізмам або колишнім організаційним формам. Маркетингові стратегії - це прояв нових якостей ринку і підприємництва. Їх змістом на селі є "наведення мостів", взаємна дифузія, пошук ніші, нових форм організації, лідерство по витратах, диференціація, диверсифікація та інше.

В роботі розкриті суттєві переваги і недоліки лінійної, функціональної, дивізіональної структур управління, пропонуються заходи щодо їх реалізації в ринкових умовах. Бажання суб'єктів підприємництва знайти додаткову стійкість і захистити себе від банкрутства виявилось у використанні процесу складання бюджетів для аналізу витрат і ефективності різних видів виробництва, розробці часткових бюджетів для порівняння альтернативних технологій або видів діяльності, а також бюджету господарства з метою прогнозування грошових потоків, потреби фінансових ресурсів і прибутковості.

Поруч з дієвою системою самоорганізації і управління в практичному сприянні розвитку підприємництва необхідно активно використовувати обґрунтування тих чи інших варіантів передачі або одержання в оренду майна. Дослідженнями встановлено, що податковий "прес" в сільському господарстві призупиняє його розвиток. Конче необхідно не тільки зниження рівня податків, але й спрощення процедури розрахунків.

В четвертому розділі "ОСНОВНІ НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В БАГАТОУКЛАДНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ" показано шляхи формування корпоративних підприємницьких структур, подальші тенденції у становленні фермерства, можливості і перспективи розвитку особистих підсобних господарств населення, поглиблення кооперації і інтеграції всіх нових форм господарювання в ринковій середовищі.

Доведено, що в основу організації господарських структур ринкового типу повинні бути закладені:

- а) приватна власність на землю і майно, корпоративні, колективні, приватні форми організації виробництва. Вони забезпечують розмежування між володінням, управлінням землею, трудовими ресурсами і капіталом;
- б) формування повноправного власника, який, будучи господарем ресурсів, бере участь в розподілі прибутку, одержаного в адаптованім до ринку господарстві;
- в) регламентація на договірній основі господарських відносин між власниками землі, капіталу і робочої сили;
- г) підприємницька діяльність і агробізнес.

Існуючий технологічний спосіб виробництва дає відповідний ефект на більш крупних підприємствах. Для них характерні позитивні властивості в порівнянні з дрібним виробництвом при рівності інших умов. А саме: більш низький рівень капіталовкладень в розрахунку на одиницю виробленої продукції; більш ефективно використовуються виробничі ресурси, об'єкти інфраструктури; більш широкі можливості для запровадження науково обґрунтованої системи ведення господарства; на більш великих земельних масивах в розрахунку на одиницю площі її обробіток, збирання врожаю і т.д. мають менші витрати; кращі умови для впровадження прогресивних видів техніки і технологій; можливість здійснювати первинний обробіток або переробку вирощеної продукції, її збереження і реалізацію в фірмових магазинах; в соціальному плані створюються можливості забезпечити раціональний режим праці і відпочинку, більше вільного часу і можливостей його раціонального використання. Зазначено, що питання про переваги крупного виробництва потребує врахування двох важливих обставин. По-перше, вирішуючи задачу укрупнення виробництва, підприємець стикається з проблемою "убуваючої ефективності", відносно якій додатковий приріст одного з факторів виробництва при фіксованих значеннях інших веде до зменшення приросту продукту. Однак при паралельному одночасному зростанні обсягів всіх факторів виробництва цей закон не діє, оскільки можлива економія на масштабах виробництва. Іншими словами, просте збільшення масштабів виробництва навряд чи приведе до зростання доходів. Таке можливе у випадку, коли використовуються додаткові ресурси більш високої якості.

Таким чином, збільшення доходності забезпечується зростанням обсягів виробництва, якісним покращенням і більш ефективним використанням всіх його чинників. Господарство мо-

же зростати до значно крупних розмірів, перш ніж воно вичерпає потенціал крупного виробництва. По-друге, перевагу останнього необхідно розглядати в аспекті раціональних масштабів підприємств. Така підприємницька структура, при рівності інших умов, призводить до мінімальної собівартості одиниці продукції. За відповідними межами рівня концентрації виробництва вступають в дію чинники, що знижують ефект його масштабу (наприклад, збільшуються транспортні витрати на доставку кормів, зменшується ефективність управління).

Звичайно, колективна власність і господарювання в будь-якій формі дозволяють використати переваги концентрації виробництва. Але тут проявляється головна проблема – складність забезпечення ефективних стимулів до праці, знижена трудова і творча активність, недостатня підприємливість кожного члена колективного підприємства. Справді, з точки зору вирішення проблеми сумлінного, творчого ставлення працівника до роботи, раціонального використання засобів і результатів виробництва фермерство має перевершити інші форми господарювання. Тут діє не тільки приватна власність, що забезпечує мотивацію до ефективного господарювання. Важливе значення має і те, що в умовах ринково-підприємницького середовища і жорстокої конкуренції проходить селекція фермерів, відбір більш активних і підприємливих.

В монографії аналізується значення і роль фермерства як однієї з форм підприємництва, визначається комплекс цілеспрямованих дійових заходів щодо підвищення життєздатності цих суб'єктів в ринковій економіці. Розвиток фермерства може започаткуватись звичками господарювання в особистих підсобних господарствах. Мале підприємство цілком закономірно і об'єктивно має розширюватись, збільшуючи поле конкуренції в ринковій економіці. Тут воно виступає як багаточисельний товаровиробник. Процеси систематичного скорочення обсягів виробництва в колективному аграрному секторі змушують нарощувати дрібне сільськогосподарське виробництво, а це підвищує його корисність в самозабезпеченні населення продуктами харчування, збільшує товарні фонди і доходи сімей.

Незважаючи на переваги в якості продукції і високу конкурентоспроможність, все ж важко погодитись з думкою ряду наших вчених-аграрників, стверджуючих, що чинник приватної власності діє ефективніше, ніж концентрація виробництва. За будь-яких умов чинник концентрації і спеціалізації має важливу роль. Тому проблема низького рівня концентрації малого і середнього (фермерського) підприємництва вирішується автором в кількох напрямках. Це добровільна кооперація особистих підсобних і фермерських господарств; створення різних видів кооперативів та посилення їх спеціалізації; інтеграція особистих підсобних господарств з крупним виробництвом; вертикальна інтеграція фермерських господарств і створення агропромислових об'єднань; створення приватно-колективних форм господарювання в аграрному секторі; створення постачальницько-виробничо-збутових кооперативів громадян; укладання договорів сімейної оренди з суспільним виробництвом та інше.

Формування інтеграції великих та малих підприємств аграрного сектору повинне активніше перетворюватись в інструмент цілеспрямованої координації дій всіх учасників процесу ринкового відтворення.

Саме необхідність еквівалентного грошового обміну, а не загальна бартеризація дали автору підставу зробити висновок про безповоротність інтеграційних процесів в аграрному секторі в умовах ринку. Тому розвиток інтеграції повинен бути спрямованим на формування господарської самостійності підприємств, багатокладність форм власності, розвиток головних асоціативних агропромислових утворень, підвищення освітнього правового і професійного рівня працівників і їх інформованості, вміння використовувати досягнення науки і розставляти пріоритети при формуванні власної господарської діяльності, яка вписується в загальну стратегію переведення на ринковий шлях підприємств галузей і всього АПК.

В п'ятому розділі “ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ І ПІДТРИМКИ РИНКОВО-ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ” обґрунтовано основні напрями державного регулювання і підтримки аграрного підприємництва, визначено сукупність пріоритетних рішень і заходів економічного і правового сприяння його розвитку. Доведено, що однією з головних задач аграрної політики держави є усунення диспаритету цін, який

порушує еквівалентність обміну між сільським господарством і промисловістю та сферою послуг. Вирішення цієї проблеми пропонується здійснювати по таких напрямках: запровадити ціни підтримки на рівні середньої нормативної собівартості в країні і мінімального прибутку на сільськогосподарську продукцію, що є нижньою межею при складанні угод на її купівлю-продаж; ввести ціни відтворення, які формуються на основі середньогалузевих по АПК та мінімальної норми прибутку на авансований власний і позичений капітал; встановити кредитування під заставу продукції, підвищення митних зборів, систему квотування на імпорту відповідних її видів, що в достатній кількості виробляються.

У випадку реалізації продукції за ціною, нижчою від відтворювальної, держава повинна відшкодувати товаровиробнику різницю між цінами відтворення і середньою ринковою. Для цього створюється спеціальний фонд у державному і місцевому бюджетах за рахунок введення податку з купівлі делікатесних продуктів, товарів розкоші, а також більш значних податкових нарахувань на підприємства монополістів. Пом'якшенню диспаритету цін для сільськогосподарських підприємств сприяє також зниження платежів в бюджет і позабюджетні соціальні фонди, вертикальна інтеграція, кооперація по переробці і реалізації продукції, розвиток соціальної інфраструктури на селі.

Підґрунтям у формуванні цін на сільськогосподарську продукцію має слугувати методика розрахунку її собівартості. Зараз господарства в матеріальні витрати на продукцію включають оборотні засоби по фактичних цінах придбання. Не враховується те, що велика тривалість циклу сільськогосподарського виробництва за рахунок інфляції підвищує в ціні товарно-матеріальні цінності. Тим самим фактично собівартість сільськогосподарської продукції не відбиває її реальної величини. Крім того, в розрахунках витрат необхідно передбачити відсоткову ставку від вартісної оцінки землі на рівні встановленого терміну капіталізації рентного доходу.

При запровадженні цін на продукцію сільськогосподарського машинобудування повинні враховуватись: продуктивність, надійність машин, термін їх використання, відносні вагомості ергономічних показників. При цьому враховуються умови "шкідливого" часу перебування механізатора на робочому місці.

Загальний вид формули визначення верхньої межі ціни нової сільськогосподарської машини пропонується у такому вигляді:

$$C_{\max} = C_b \left[0.702 \cdot \left(\frac{P_n}{P_b} + 0.386 \right) \frac{T_n}{T_b} - 0.0875 \left(\frac{T_n}{T_b} \right)^2 \right] + T_n E \left(\frac{F_1^n + \sum_{i=2}^7 F_i^n b_{i1}}{F_1^b + \sum_{i=2}^7 F_i^b b_{i1}} - 1 \right),$$

де C_{\max} – максимальна ціна машин; C_b – ціна базової машини; P – продуктивність n – нової, b – базової машини; T_n і T_b – термін роботи нової і базової машини відповідно; E – величина оцінки терміну перебування механізатора на роботі в шкідливих умовах ($E \approx 0,1$ долл/год.); F_1^n та F_1^b – гігієнічний показник ергономічного рівня машини відповідно нової і базової; F_i^n та F_i^b – антропометричні, фізіологічні, психофізіологічні, психологічні показники, а також показник створення параметрів відповідності засобів технічного обслуговування можливостям механізатора по їх відносній вагомості;

$b_{21} = 0,84$; $b_{31} = 0,38$; $b_{41} = 0,19$; $b_{51} = 0,28$; $b_{61} = 0,06$; $b_{71} = 0,38$.

Запропонований підхід до ціноутворення є достатньо об'єктивним. Він відображає не тільки подвійну природу товару, але й дозволяє виявити найбільш раціональні шляхи підвищення споживчої вартості машини з урахуванням специфіки і можливості виробника.

Для того, щоб аграрне підприємництво виконувало свої економічні функції, державі необхідно підвищувати життєдіяльність його суб'єктів через систему кредитування і фінансової під-

тримки. Аналіз світового досвіду підтверджує, що практично в усіх ринково розвинутих країнах система кредитування є невід'ємною частиною процесу виробництва, а держава через субсидії, субвенції, інвестиційний кредит бере активну участь у формуванні і розвитку підприємницької діяльності в сільському господарстві.

В Україні одним із варіантів покращення фінансування сільського господарства може стати впровадження в широкому плані кредитної кооперації. Держава повинна надати конкретну допомогу у вигляді пільгових банківських кредитів. Розв'язанню проблем аграрного господарювання в післяадаптаційний період його розвитку і створенню відповідного ринкового середовища мають сприяти законодавчі правові чинники.

В ринковій економіці держава створює правове господарське поле і головним чином не для себе як суб'єкта економіки, а в інтересах підприємницьких структур. Господарське право націлене на нейтралізацію можливої "агресивності" суб'єктів ринкової економіки між собою, включаючи своїх партнерів і конкурентів.

В правовому забезпеченні сільського господарства зроблено чимало. Але багато прийнятих законів недосконалі, не сприяють подальшому розвитку аграрного підприємництва. Це перш за все відноситься до Земельного Кодексу України. Ряд законів не погоджені між собою, заперечують один одному.

Належить подолати "заполітизованість" процесу прийняття законів Верховною Радою. Тут вона недоречна. Достатньо відзначити той же Земельний Кодекс або закони про іпотеку та іноземні інвестиції. В цілому якість законодавчої бази, що регулює аграрне виробництво, поки ще незадовільна, не спрямована на подолання аграрної кризи. Образно кажучи, "законотворчість" суттєво гальмує "законовиконання". Незадовільне виконання законів із захисту економічних прав суб'єктів підприємництва в гарантії прав власності, виконанні договорів, у вихованні обов'язковості і вимогливості партнерів – все це конче негативно впливає на становлення і розвиток ринково-підприємницьких відносин.

Назріла також необхідність проведення арбітражно-судової реформи, направленої на неухильне виконання норм господарського законодавства, захист інтересів законслухняних підприємців від бюрократичних зазіхань. Потрібно змінити ситуацію у відставанні розробки нормативно-правових актів і положень від вимог аграрної реформи. Конче необхідно прискорити розробку юридичної бази для формування системи самоуправління на рівні аграрних союзів, асоціацій, агрофірм, об'єднань, кооперативів, господарських товариств.

Таким чином, ринкові перетворення у сферах АПК вимагають глибокого правового обґрунтування. А це є прерогатива держави і насамперед її законодавчих органів.

ВИСНОВКИ

Проведені наукові дослідження по розвитку підприємництва на основі формування і реалізації організаційно-економічного механізму адаптації аграрного господарювання до ринкового середовища дають підстави зробити наступні висновки і внести пропозиції виробництву.

1. Становлення і розвиток підприємництва в аграрному секторі - це об'єктивно обумовлений і закономірний процес, результат дії об'єктивних економічних законів, реалізації механізму адаптації суб'єктів господарювання до умов ринкової економіки.
2. Аналіз різних етапів розвитку аграрної економіки і основних напрямків її трансформації показав, що проблеми планово-централізованого управління ускладнили виробничі і економічні процеси і загальмували розвиток сільськогосподарського виробництва. Вони роками накопичувались і не вирішувались. Тому вже в 1981 р. питома вага збиткових колгоспів досягла 47 і радгоспів 61 %. Такі господарства без необхідних фінансових ресурсів все в більших розмірах користувались державними кредитами, основна частина яких не поверталась. Борги, що накопичувались з року в рік, держава періодично списувала, підриваючи основи госпрозрахунку та послабляючи відповідальність підприємств. Керівники і фахівці господарств, як правило, не співставляли витрати з доходами, а госпрозрахунок носив формальний характер. Ціна, прибу-

ток, кредит і інші найважливіші економічні важелі перестали впливати на рівень, темпи нарощування і рентабельність сільськогосподарського виробництва. Все це “підштовхнуло” суспільство до зміни парадигми, пов’язаної з переходом до ринкової економіки.

3. Початок реформування економіки, зокрема в аграрному секторі, пов’язаний з утворенням приватно-колективної і приватної форм власності, що обумовлюють різні форми господарювання. Але ефект їх діяльності поки що негативний. Втім, розраховувати тільки на суспільний сектор аграрної економіки також безперспективно. Невідповідність матеріально-технічного забезпечення потреб аграрного виробництва призвела до істотних порушень агротехнології, втрати частини врожаю, нераціональних витрат обігових коштів, а в цілому - до зниження ефективності суспільного виробництва, і особливо в галузі тваринництва. Чисельність поголів’я тварин зменшилась на 58-87%, їх продуктивність - на 12-53%. Рівень збитковості тваринництва у 1997 р. становив 52 %.
4. При формуванні аграрної політики не набуває особливої гостроти питання про корінну перебудову матеріально-технічного забезпечення, не відображається широке застосування довгострокової оренди (лізингу) і купівлі техніки по прямим зв’язках. Тому великий розрив у цінах між сільськогосподарською і промисловою продукцією в більшості випадків не дозволяє сільгоспвиробникам купувати знаряддя праці і енергоресурси. Суми вкладень на придбання тракторів, транспортних засобів, сільськогосподарських машин, обладнання і інструментів за період проведення реформ зменшились в 9,3 раза, на будівництво і обладнання в тваринництві - в 7,3 раза. Скорочення інвестицій є найбільш болючим наслідком економічної кризи.
5. Відхід держави від регулювання економічного розвитку спровокував передчасну лібералізацію цін на продукцію і послуги для села. Це зумовило порушення закону вартості, дисбаланс між попитом і пропозицією. Процес згортання аграрного виробництва проходить одночасно зі зниженням продуктивності землі і тварин, що свідчить про серйозні недоліки в господарській діяльності існуючих підприємств, її пристосування до умов ринкової економіки.
6. Основні причини кризового стану в сільському господарстві знаходяться перш за все на рівні держави. Жодна з форм господарювання не проявить себе позитивно, доки не буде стабілізована вся економіка країни. Примусове впровадження ринкових відносин неминуче супроводжується трансформаційною кризою. Корінна перебудова існуючої економічної системи і політики, укладу і способу життя людей має здійснюватись на демократичних засадах. До об’єктивних причин економічної кризи необхідно також віднести і наявність кадрової проблеми, або “людського чинника”. Враховуючи, що ринкові реформи почали здійснюватись під керівництвом великої і могутньої бюрократії державних чиновників, розраховувати на успіх марно. Тепер навіть за ідеальних умов потрібен час і значні зусилля для підготовки і формування нової якості працівників всіх рівнів, що відповідають ринковій системі господарства. Серед суб’єктивних чинників однією з першопричин кризового стану в аграрній економіці, на наш погляд, є і недостатньо виважена модель переходу до ринкових відносин. Вона була сформована на основі неадекватних уявлень про сучасні аграрні відносини і особливо про роль держави в регулюванні і допомозі сільськогосподарському виробництву в перехідній економіці.
7. Незважаючи на подобу відкритості, ринок багато в чому продовжує залишатися закритим. Підсилюючи регламентацію руху сировини, необхідної для виробництва, він повинен викликати пристосування структури пропозиції до попиту, до відповідної якості і технічного прогресу в цій сфері. Але його підміняє, як і раніш, система невдалого адміністративного регулювання. У зв’язку з цим збереження колишнього квазі-ринку уявляється небажаним, не обіцяючим ніяких позитивних змін у майбутньому.
8. Аграрне підприємництво є важливим структуроутворюючим чинником ринкової економіки, необхідною передумовою створення ринкового середовища і вихідною формою ринкового господарювання. Воно стимулює економічну конкуренцію і є ефективною формою реалізації приватної і приватно-колективної власності. В основі аграрного підприємництва лежить при-

ватна власність на складові виробництва - землю, основні і оборотні засоби, а також результати праці. Все це потребує створення на базі існуючих економічних суб'єктів сільськогосподарського виробництва нових господарських структур за умов виваженої державної політики їх розвитку і підтримки.

9. Формування і управління розвитком підприємницьких структур має проводитись на науково-методичних засадах і системному підході в реалізації механізму адаптації господарювання до ринкових умов. Прояв адаптації, як тенденції встановлення ефективного функціонування економічного суб'єкта, здійснюється через застосування методологічних рівнів дослідження розвитку аграрного підприємництва. При такому підході суб'єкт підприємництва приймає самостійне рішення про форми, мету, стратегію і шляхи організаційно-економічної адаптації в межах, визначених державою через систему економічних регуляторів та механізмів, а держава здійснює підтримку і регулювання ринково-конкурентного середовища.
10. Розвиток підприємництва, зокрема в аграрному секторі АПК, в нинішній перехідній економіці неможливий без створення необхідних передумов. Для цього в існуючих підприємствах потрібно провести глибоку об'єктивну і оперативну аналітичну роботу в сфері їх господарсько-фінансової діяльності. Запропонована методика діагностики господарсько-фінансової сталості враховує специфіку господарств аграрного сектору, виявляє резерви нормалізації економічного і фінансового стану, дозволяє передбачити виробничі ситуації по підвищенню ефективності і надійності їх функціонування. Вирішення проблеми організації адаптації господарювання до ринкових умов потребує також застосовувати розроблені методику і модель паювання активів. Порівняно швидка реалізація програми дозволяє одержати юридично зафіксовану власність і дає власникам майна шанс побудувати ефективне господарювання на землі.
11. Перетворення існуючих колективних сільськогосподарських підприємств в підприємницькі структури в більшості випадків потребує зміни їх організаційно-правової форми. Розгляд основних напрямів реорганізації господарств через злиття, приєднання, розподіл, виділення, трансформацію і вихід з його складу членів колективу передбачає в нових формах господарювання чіткий розподіл майнових і трудових відносин. Членство в юридичних особах ринкової орієнтації повинне визначатись правом власності на основні і оборотні засоби виробництва і землю, а не трудовими відносинами, як це було раніше, і зберігається в колективних сільськогосподарських підприємствах.
Установлено, що самоліквідація основних і оборотних засобів та інших активів у порівнянні з банкрутством і санацією більш за все властива господарствам, які мають значну кредиторську заборгованість. В більшості випадків така самоліквідація передбачає виплату існуючих боргів кредиторам, перш ніж виникає новостворене сільськогосподарське підприємство. При цьому не допускається погашення боргу за рахунок відчуження землі, яка належить членам колективного підприємства.
12. Основними напрямками забезпечення ефективної діяльності створеної організаційно-правової форми підприємництва в аграрному секторі є реструктуризація, яка спрямована на зміну внутрішньогосподарської, організаційної, виробничої та управлінської структур господарства, удосконалення економічного механізму господарських відносин. Внутрішньогосподарська організаційна реструктуризація дозволяє одночасно вирішити три важливі завдання. По-перше, внутрішньогосподарським підрозділам забезпечити відносну економічну автономію, що сприяє підвищенню ефективності виробництва і якості продукції. По-друге, при внутрішньогосподарській автономії підприємство працює як цілісне виробничо-господарське формування з виробничою і соціально-побутовою структурою. Потенціал крупного виробництва використовується в реальних інтересах і потребах суб'єктів підприємництва, виходячи з вимог державної політики розвитку та підтримки цього сектору економіки. По-третє, якісно змінити відносини первинних виробничих ланок з адміністрацією підприємства, із переважно командно-адміністративних вони стають економічними.

13. Оцінюючи конкурентоспроможність нових господарських структур, необхідно звернути увагу на вибір стратегії маркетингу, системи управління, напрямків і розмірів виробничої діяльності. Підбір комбінацій видів виробничої діяльності і їх оцінку запропоновано виконувати методами складання бюджету. Процес складання бюджету і вибору видів діяльності для підприємницької структури повинен включати міркування відносно економічної віддачі ресурсів, які, як правило, обмежені. На сьогодні земля і робоча сила в Україні не мають обмеження, а капітал і управлінські кадри є лімітованими. У зв'язку з цим зростає важливість реального надходження капіталу і фінансових ресурсів для роботи з новорозробленим планом господарства. Видами діяльності, які дають найкращу віддачу на незначний укладений капітал, будуть ті, що дозволяють господарствам швидко адаптуватись до ринкових умов.
14. Велике значення у забезпеченні життєздатності суб'єктів аграрного підприємництва відіграє обґрунтування варіантів передачі в оренду майна безпосередньо власниками або через створення юридичної особи. Встановлено, що у випадку передачі в оренду майна його власниками - фізичними особами, вони одержать після сплати податків 80% грошової орендної плати, а через створення юридичної особи колишні члени колективного сільськогосподарського підприємства одержать після податків і зборів 58,6% грошової орендної плати. При одержанні орендної плати в натуральному вигляді (продукцією сільського господарства) орендодавець - фізична особа - після всіх податків і зборів одержить 68,8% від розрахункової суми, а при передачі майна в оренду через створення юридичної особи - 50,5%.
- Таким чином, податковий "прес" незалежно від форми одержання орендної плати (грошова чи натуральна) суттєво знижує її початкову величину, а сам податковий механізм потребує перегляду.
15. Нинішня ситуація в аграрному секторі потребує запровадження ефективних моделей підприємницьких структур. Тут визначальна роль буде належати підприємствам, де крупне технологічне виробництво оптимально сполучене з приватною власністю у формі господарських і акціонерних товариств, фермерських асоціацій. Найбільш вагомим значенням для крупнотоварного виробництва набуває модель господарювання, заснована на приватній власності і колективній формі організації праці. Це, свого роду, об'єднання приватних і колективних зусиль, котрі в ринковій економіці одержали поширення як корпоративне підприємство. Такі підприємства в майбутній моделі економіки України повинні посісти те місце, яке вони мають зараз в ринково-розвинутих країнах.
16. Фермерство як адаптована до ринку підприємницька структура в найближчі роки, враховуючи кризову ситуацію в економіці, не зможе дати суттєвого зростання виробництва продукції. До того часу, поки селянські (фермерські) господарства залишатимуться на застарілому техніко-технологічному і організаторсько-економічному підґрунті, їх економічна роль буде незначною. Проблему включення фермерства в систему агробізнесу в Україні можливо вирішити по наступних напрямках. По-перше, в тих регіонах, де фермерство отримує більш широке розповсюдження, доцільно їх класифікувати по таких формах, які склались в ринково-розвинутих країнах Заходу. Розвиток корпоративного руху буде проходити в напрямі фермер - фермер (товариство фермерів). Створення селянських (фермерських) кооперативів по виробництву сільськогосподарської продукції диктується необхідністю збереження рекомендованих наукою для кожного регіону сівозмін, що дають можливість використовувати сучасні технології інтенсивного вирощування культур і застосування високоефективних комплексів машин. По-друге, створення об'єднань фермерських господарств на основі їх спеціалізації і кооперування в межах асоціації. По-третє, кооперація і інтеграція фермерських господарств з колективними, корпоративними підприємствами і господарськими товариствами. В такому випадку крупне підприємство колективного підприємництва може взяти на себе ті функції по обслуговуванню фермерів, які на Заході властиві кооперативам (постачання і збут). Але тут потрібно дотримуватись розумної міри: фермер не мусить потрапити в повну залежність від поки що економічно більш сильного партнера, і на цій основі не повинні скластися відносини панування і підлеглості. Фермеру, за будь-яких обставин, необхідно зберегти за собою статус господаря вироб-

ництва, мати можливість добровільно укласти взаємовигідні договори з корпоративними чи колективними підприємствами.

17. Особисті підсобні господарства, як системна інноваційна діяльність на власний ризик громадян-підприємців на селі в умовах переходу до ринку, мають збільшити товарність за рахунок розширення земельних наділів і одержання ділянок на земельні паї. Щоб мати вітчизняного фермера-підприємця, необхідно уважно поставитися до нинішнього підсобного господарства сільських жителів: з одного боку, через підтримку і заохочення власника можливо забезпечити продовольче насичення ринку, а з другого - через всілякий розвиток і підтримку особистого підсобного господарства забезпечити прямий, ефективний, високоморальний і найбільш швидкий шлях до формування свого національного "середнього класу". Він створюватиме соціальну базу економічної реформи, забезпечить стабільність в суспільстві і гарантії безповоротного руху до ринку.

18. Вирішення існуючих проблем розвитку аграрного підприємництва в Україні потребує нових підходів з боку держави в регулюванні і підтримці ринкового середовища. Виконання цього завдання має зосереджуватися на таких основних напрямках. По-перше, головним вихідним пунктом економічної діяльності держави повинно стати забезпечення насправді розвитку аграрного сектору, необхідності його прогресивної структуризації з орієнтацією на різні форми підприємництва в сільськогосподарському виробництві і підвищення його ефективності.

По-друге, однією з основних задач аграрної політики держави залишається усунення диспаритету цін. Існуючий "сталий" диспаритет цін диктує необхідність компенсувати сільським підприємцям збитки від стихійного ринкового ціноутворення у такі засоби і методи, що склалися і апробовані в ринково розвинутих країнах.

Передусім необхідно на державному рівні розробити концепцію ціноутворення, що базується на паритеті, який передбачає, що співвідношення між цінами на продукцію сільського господарства і цінами на товари і послуги, які в ньому споживаються, повинні бути еквівалентними. В роботі обґрунтовуються можливі варіанти цін підтримки і відтворення, системи квотування, кредитування під заставу сільськогосподарської продукції, зменшення податків та інше. Ціни на продукцію сільськогосподарського машинобудування враховують: продуктивність, надійність машин, термін їх використання, відносні вагомості ергономічних показників, сукупність яких виконує роль міри суспільної корисності товару.

По-третє, важливим напрямом кредитної політики держави є створення режиму найбільшого сприяння в області кредитування в аграрному секторі. Це надання державних пільгових, безвідсоткових і з відстрочкою плати цільових кредитів для модернізації і розширення матеріально-технічної бази підприємництва, впровадження нових технологій, підвищення родючості ґрунтів та інше.

Кредитна політика держави має стимулювати зростання обсягів під майбутній урожай на умовах ф'ючерсних контрактів, укладених за біржовою ціною. Особливого значення для новостворених підприємницьких структур набуває придбання інвестиційних кредитів - лізингу як форми матеріально-технічного забезпечення з одночасним кредитуванням і орендою.

За рахунок державних субвенцій потрібно забезпечити розвиток селекції і насінництва, племінної і ветеринарної роботи в тваринництві, меліорацію, охорону навколишнього середовища. Державна підтримка сільських підприємців - об'єктивна необхідність в умовах ринку.

По-четверте, інтегральний економічний ефект різноманітних форм власності і ринкових форм господарювання в аграрному секторі наповнюється новим змістом в залежності від наявних механізмів їх правової підтримки і регулювання. Це - одна з найважливіших обставин розвитку конкурентоспроможних підприємницьких структур.

Аналіз реалізації законодавчих рішень по створенню правового поля діяльності і подальшого розвитку аграрного підприємництва показує, що головною причиною, яка стримує ці процеси, є відсутність у країні ефективної державної політики. Вона поки що не націлена на нейтралізацію можливої агресивності одних суб'єктів ринкової економіки по відношенню до інших,

надання цивілізованості відносинам власності, їх правовому регулюванню і зміні соціальних функцій права в ринковій економіці.

Таким чином, створення підприємницького середовища в АПК потребує відповідної державної політики, визначення форм і методів її реалізації. Без активного позитивного сприяння держави, подальший спад аграрного виробництва може призвести до згортання національного продовольчого сектору і загострення економічних проблем та посиленням соціальної напруги в суспільстві.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

Монографії

1. Макаренко П.М. Організація і економічний механізм адаптації аграрного господарювання до ринково-підприємницького середовища: Монографія.-К.: Наукова думка, 1999.-621с. (40 обл. - вид. арк.)
2. Макаренко П.М. Ринкова трансформація економіки України.-К.: Наукова думка, 1998.-184с. (13,9 обл. -вид. арк.)
3. Макаренко П.М., Лазаренко П.І., Кириленко І.Г., Леонт'єв О.М. Аграрний сектор в світовій і національній економіці України.- Дніпропетровськ: Пороги, 1995.-372с. (24,1 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 13,8 обл. -вид. арк.
4. Макаренко П.М., Покотілов А.А., Кириленко І.Г. Ринкове господарство в Україні (Теорія, методологія, практика).- Дніпропетровськ: Пороги, 1997.-354с. (24,8 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 10,12 обл. -вид. арк.
5. Кириленко І.Г., Макаренко П.М., Мельник Л.Ю. Ринкова економіка і державне регулювання: Монографія.- Дніпропетровськ: Пороги, 1997.-457с. (23 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 8,48 обл. -вид. арк.
6. Макаренко П.М., Криворучко В.І., Кириленко І.Г., Корецький М.Х. Агробізнес в овочепродуктовому підкомплексі України .- К.: Нива, 1997.-139с. (10,2 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 2,96 обл. -вид. арк.
7. Кириленко І.Г., Макаренко П.М., Мельник Л.Ю. Приватне аграрне господарювання в ринковій економіці.- К.: Нива, 1997.-175с. (10,2 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 5,0 обл. - вид. арк.
8. Полейко Т.І., Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. Ринок і держава: пошук оптимуму. -К.: Наукова думка, 1998.-186с. (10,9 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 5,7 обл. -вид. арк.
9. Мельник Л.Ю., Макаренко П.М., Любович О.А. Аграрне підприємництво і держава.- Дніпропетровськ: Пороги, 1999.-260с. (15,7 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 8,9 обл. -вид. арк.

Брошури

10. Проблеми і закономірності спеціалізації сільськогосподарського виробництва: Лекція / М.М. Жуховський, Г.А. Бабков, А.А. Колбасін, П.М. Макаренко, П.М. Семіусов, Л.И. Муратова, В.Н. Занін, В.Ф. Чистякова, Д.Є. Беляєв, В.Д. Савченко, М.І. Семенов, М.П. Гриценко.- Дніпропетровськ, 1981.-73с. (4,06 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 0,2 обл. -вид. арк.
11. Макаренко П.М., Омельчак Р.М., Бабков Г.А., Андрусенко Г.А. Планові розрахунки по розвитку сільгоспідприємств в районному агрокомплексі із застосуванням ЕОМ / Текст лекції.- Дніпропетровськ, 1982.-51с. (3,1 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 1,6 обл. -вид. арк.

12. Макаренко П.М., Миронова Р.М. Нормативний метод планування в сільськогосподарських підприємствах і їх підрозділах/ Дніпропетр. СГІ. Дніпропетровськ, 1989.- 52с. (3,0 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 2,3 обл. -вид. арк.
13. Макаренко П.М., Петров В.С., Козенко В.К. Методичні вказівки для самостійної роботи і проведення занять з курсу “Орендні відносини в сільському господарстві”. - Дніпропетровськ, ДДАУ, 1991.- 69с. (3,0 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 1,6 обл. -вид. арк.
14. Макаренко П.М., Петров В.С., Сичьова М.О., Панасейко С.М. Методичні вказівки до лабораторно-практичних занять з курсу “Організація сільськогосподарського виробництва”. Тема: “Орендні відносини”. - Дніпропетровськ, 1992.-40с. (2,14 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 0,7 обл. -вид. арк.
15. Макаренко П.М., Сичьова М.О., Кириленко І.Г., Галай І.Є. Словник-довідник “Підприємцю агробізнесу”. - Дніпропетровськ, 1993.-127с. (15,5 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 8,8 обл. -вид. арк.
16. Кириленко І.Г., Хорішко А.І., Макаренко П.М., Олійник В.Я., Фененко В.І. Рекомендації по приватизації та грошовій оцінці землі у сільському господарстві.-Дніпропетровськ, 1995.- 43с. (2,71 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 1,0 обл. -вид. арк.
17. Радченко В.В., Агафонов М.І., Макаренко П.М. Актуальні проблеми ринкової економіки в системі АПК України: Навчальний посібник.- Дніпропетровськ, 1995.-83с. (5,2 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 2,6 обл. -вид. арк.
18. Макаренко П.М., Петров В.С., Байдак І.І. Методичні вказівки до виконання курсового проекту по дисципліні “Організація виробництва в сільськогосподарських підприємствах”. - Дніпропетровськ, 1996.-39с. (рос. мовою) (2,32 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 1,93 обл. -вид. арк.

Статті в наукових виданнях

19. Макаренко П.М. Системний підхід в моделюванні розвитку агрокомплексу // Формування і розвиток районних агрокомплексів Степової зони Української РСР: Зб.наук. праць/ ДСГІ.- Дніпропетровськ, 1984.- т. 48.- С.40-45, (0,25 обл. -вид. арк.).
20. Макаренко П.М., Самошкін В.В., Андрейченко Н.К., Пашова Т.М. Розвиток комп'ютерної обробки оперативної інформації в районних АПК// Економічний механізм підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в системі АПК: Зб. наук. праць/ ДСГІ. - Дніпропетровськ, 1987.-С.166-171, (0,25 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 0,1 обл. -вид. арк.
21. Макаренко П.М., Пампуха С.І. Ресурси виробничої інфраструктури і ефективність сільськогосподарського виробництва // Економічний механізм підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в системі АПК: Зб. наук. праць/ДСГІ.- Дніпропетровськ, 1987.- С.131-137, (0,4 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 0,2 обл. -вид. арк.
22. Макаренко П.М., Миронова Р.М. Нормативи ресурсопотенціалу в плануванні державних заготівель продукції сільськогосподарських підприємств // Економісту села: Довідник.- Дніпропетровськ: Промінь, 1989.-С.50-66, (1,17 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 0,6 обл. -вид. арк.
23. Макаренко П.М., Мазана Т.В., Серета Г.М. Основні тенденції і проблеми стимулювання виробництва в сімейних трудових колективах // Трудові ресурси і шляхи підвищення ефективності їх використання в господарствах Степної зони УРСР: Зб. наук. праць /ДСГІ.- Дніпропетровськ, 1990.-С.132-137, (0,36 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 0,28 обл. -вид. арк.
24. Макаренко П.М., Лапіцька С.Ю. Ефективність управлінських рішень при індикативному плануванні // Придніпровський науковий вісник. - 1997.-№ 10 (21).- С. 23-26, (0,43 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 0,3 обл. -вид. арк.

25. Макаренко А.П., Леонтьев О.М., Макаренко П.М. Бюджетне вирівнювання умов виробництва та захист внутрішнього ринку приватних аграрних господарств // Вісник Сумського державного аграрного університету .- Серія “Фінанси і кредит”.-1997.-№ 2(3).-С. 54-60, (0,4 обл. - вид. арк.), в тому числі частка автора 0,2 обл. -вид. арк.
26. Макаренко П.М. Майнові чинники аграрного виробництва в ході ринкової трансформації // Придніпровський науковий вісник. - 1997.-№ 40 (51).-С. 20-35, (0,87 обл. -вид. арк.)
27. Мельник Л.Ю., Макаренко П.М., Макаренко А.П. До питання про соціальну орієнтацію ринкової економіки в Україні // Економіка АПК.- 1998.-№ 8.-С. 83-85, (0,45 обл. -вид. арк.), в тому числі частка автора 0,2 обл. -вид. арк.
28. Макаренко П.М. Методологічні принципи створення і реалізації резервів виробництва в підприємстві // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету .- 1998.-№ 1-2.- С. 125-128, (0,44 обл. -вид. арк.).
29. Макаренко П.М. Проблеми використання землі формами підприємництва на селі // Придніпровський науковий вісник. - 1998.-№ 30 (97).-С. 10-33, (1,28 обл. -вид. арк.).
30. Макаренко П.М. Проблеми державної підтримки приватного товаровиробника на селі // Аграрна наука.- 1998.-№ 4.-С. 10-11, (0,4 обл. -вид. арк.).
31. Макаренко П.М. Про власність і аграрне підприємство в умовах перехідної економіки // Економіка України.- 1998.-№ 6.-С. 65-71, (0,8 обл. -вид. арк.).

АНОТАЦІЇ

Макаренко П.М. Організація і економічний механізм адаптації аграрного господарювання до ринково-підприємницького середовища.- Монографія.

Дисертація у вигляді монографії на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.06.02 - підприємництво, менеджмент та маркетинг.- Харківській державний економічний університет, Харків, 1999.

В роботі досліджуються проблеми адаптації господарювання до ринкових умов на рівні підприємств АПК. Розширена і поглиблена теорія цієї економічної категорії, розроблені її методологія, методики і організаційно-економічний механізм реалізації. Визначено, що економічна адаптація сприяє становленню і розвитку підприємництва в сільському господарстві через здійснення комплексної системи заходів з реорганізації, реструктуризації, мировій угоді і санації існуючих підприємств.

Встановлено витоки і причини кризового стану аграрної економіки і виявлено чинники його призупинення. Визначені можливості і основні напрями в становленні і розвитку аграрного підприємництва на основі різних форм власності. Розкриті форми кооперування і інтеграції суб'єктів аграрного господарювання між собою, на рівні галузей і сфер АПК. Обґрунтовано підходи щодо усунення диспаритету цін і ціноутворення на засоби виробництва і послуги для села. Розроблено науково-методичні засади системи кредитування, державної підтримки і якісних змін правової регламентації економічної діяльності підприємницьких структур.

Ключові слова: адаптація, реорганізація і реструктуризація, підприємництво, економіка і криза, ринок, кооперування і інтеграція, ціноутворення, кредитування, правова регламентація, державна підтримка.

Makarenko P.N. Organization and Economic Mechanism of the Adaptation of Agrarian Management to the Market-entrepreneurship Environment.- Monograph.

Dissertation in the form of a monograph for the scientific degree of Doctor of economical sciences in the speciality of 08.06.02- entrepreneurship, management and marketing.- Kharkov State Economic University, Kharkov, 1999.

In the work problems of management adaptation of market conditions on the level of AIC are investigated. The theory and methodology of methods and the organizing-economical mechanism of the realization of this economical category are worked out. It shows that economic adaptation promotes the creation and development of entrepreneurship in agriculture through the realization of a complex system of measures for the reorganization, restructurization, world agreement and sanation of the existing enterprises.

Sources and causes of crisis conditions of the agrarian economics are established and reveal factors of their suspension. Possibilities and the main directions in the formations and development of agrarian entrepreneurship on the basis of different property forms are found. Forms of cooperation and the integration of subjects of the agrarian management in the field level and spheres of AIC between themselves were exposed. Substantiated are approaches of the elimination of the prices and pricing disparity on means of production and services for the village. The scientific-methodologic basis of the credit system, support and qualitative alteration of the legal regulation of economical activity of entrepreneurship structures from the state side was developed.

Key words: adaptation, reorganization and restructurization, entrepreneurship, economics and crisis, market, cooperation and integration, pricing, credit, legal regulation, state support.

Макаренко П.Н. Организация и экономический механизм адаптации аграрного хозяйствования к рыночно-предпринимательской среде.- Монография.

Диссертация в виде монографии на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.06.02- предпринимательство, менеджмент и маркетинг.- Харьковский государственный экономический университет, Харьков, 1999.

В работе исследуется проблема адаптации хозяйствования к рыночным условиям на уровне предприятий АПК. Расширена и углублена теория этой экономической категории, разработаны ее методология, методики и организационно-экономический механизм реализации. Определено, что экономическая адаптация способствует становлению и развитию предпринимательства в сельском хозяйстве через осуществление комплексной системы мероприятий по реорганизации, реструктуризации, мировому соглашению и санации существующих предприятий.

Установлено, что кризис и дестабилизация экономики пагубно влияют на все отрасли аграрного сектора, и их основные причины коренятся прежде всего на макроуровне, в выборе государством стратегии и экономической политики начального периода реформы. Недооценка государством значения и роли предпринимательства привела к тому, что оно как “новаторская функция, сориентированная на успех”, не получило развития в сельском хозяйстве.

Организационно-экономическая подготовка аграрного хозяйствования к процессу рыночной адаптации обеспечивается предложенными в диссертации методиками диагностики хозяйственно-финансовой устойчивости сельскохозяйственного предприятия, инвентаризации, оценки активов, обоснования размеров трудового вклада и реализацией компьютерной модели персонификации его имущества. Разработаны способы и порядок проведения реорганизации, санации, банкротства и ликвидации существующих сельскохозяйственных предприятий с целью создания

новых предпринимательских организаций, а также предложены направления и содержание их реструктуризации.

Обоснованы крупнотоварные формы корпоративного и коллективного предпринимательства в аграрном секторе и предложен методологический подход оценки их социально-экономических возможностей на основе частной собственности. Раскрыты организационно-экономические проблемы, пути и особенности частного хозяйствования при переходе Украины к рыночной экономике. Утверждается, что частное товаропроизводство приобретает свойства катализатора в ускорении формирования многочисленных субъектов хозяйствования, создании эффективного негосударственного сектора экономики, новой социальной прослойки на селе, предпринимателей-собственников, составляющих социальную базу аграрной реформы. Коллективное и частное предпринимательство представлено не идеальными моделями, которые появляются на смену бывшим организационным формам. Здесь создаются организационные структуры нового качества, которые кооперируются и интегрируются между собой, на уровне отраслей и сфер АПК. Подчеркивается, что данный ключевой элемент внешней среды должен более активно воздействовать на становление и развитие аграрного предпринимательства, повышение его эффективности.

Рост роли и значимости аграрного предпринимательства в экономике Украины связан с совершенствованием ценообразования и устранением диспаритета цен на средства производства, услуги и сельскохозяйственную продукцию. В исследованиях раскрываются основные направления и подходы к ценообразованию на продукцию сельского хозяйства и машиностроения для села, даются научно обоснованные рекомендации по созданию паритета цен.

Одним из главных направлений поддержки аграрного предпринимательства в его новых организационных формах является создание устойчивой финансово-кредитной системы. Исходя из опыта рыночно развитых стран, предлагается осуществлять инвестирование и кредитование путем создания кооперативных банков, кредитных союзов, режима наибольшего благоприятствования через организацию лизинга, практику субвенций, стимулирующих производство сельскохозяйственной продукции.

Разрешение производственно-экономических проблем рыночных форм хозяйствования обусловило разработку научных основ правовой регламентации их деятельности. Государство посредством соответствующих институциональных актов создает правовое поле и в основном не для себя как субъекта экономики, а в интересах субъектов предпринимательства. Данные процессы, как отмечает автор, необходимо ускорить и главное - повысить исполняемость законов.

Ключевые слова: адаптация, реорганизация и реструктуризация, предпринимательство, экономика и кризис, рынок, кооперирование и интеграция, ценообразование, кредитование, правовая регламентация, государственная поддержка.

Підписано до друку 30.08.1999р. Формат 60х90 1/16. Папір ксероксний.
Умов. друк. арк. 2,1. Обл.-вид.арк 2,0. Тираж 100 прим. Зам. №
ЗАТ вид-во “ Поліграфіст ”, 320070, м. Дніпропетровськ, вул. Серова, 7